

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Fornminnes-
föreningen

Program och information 2024

Norrtälje vid 1800-talets senare hälft. Utsikt över ån från fördämningen nedanför Öströms gränd, och västerut mot Stora bron. Till vänster ses Wildners garveri och till höger, på andra sidan bron, värdshuset Stenkrogen, där biografen Royal finns idag. Mitt i bilden ser vi Stenkrogens kägelbana.

Kallelse till Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförenings årsmöte 13 mars 2024

Årsmötet hålls i Kafé Smedjan vid Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, kl 19.00.
Efter årsmötesförhandlingarna ser vi filmen "Norrtälje - Roslagens huvudstad" från 1966.

Året då allt äntligen var klart

Så kunde då Roslagsmuseet äntligen återinvigas. Den 29 mars slogs dörrarna upp. Museet ägs av en stiftelse där Fornminnesföreningen och Norrtälje kommun är stiftare. Själva museiverksamheten drivs av kommunen och regleras via ett avtal mellan kommunen och stiftelsen.

Museistiftelsens ordförande Dennis Ekström framhöll i sitt invigningstal att museet inte bara är en angelägenhet för Norrtälje stad. Det ska också fungera som en språngbräda ut i kommunen, samtidigt som vi kan se det som ett nav för Roslagens historia och lokala kultur.

Att museet återinvigdes var inte en dag för tidigt. Roslagsmuseet stängde för en mycket välbehövlig restaurering hösten 2008, och man räknade då med att museet skulle behöva hålla stängt i tre år. Meningen var att låta hela kommunens drifts- och underhållsbidrag gå till restaureringen.

Tyvär avbröts byggnadsarbetet ganska omgående, sedan kommunen kommit fram till att man inte längre kunde lämna något bidrag till Roslagsmuseet, eftersom museet höll stängt. I nästan tio år stod museet tomt och övergivet. Under tiden började det talas om alternativa användningar av museibyggnaden. Ett förslag om att förvandla byggnaden till krog cirkulerade bland några i kommunledningen.

Så föddes tanken att kommunen istället skulle bygga ett "kulturhus" med konsthall och ett helt nytt museum, och driva det i egen regi. I januari 2015 kunde den nya museibyggnaden invigas. Byggnaden fick i folkmun det mycket passande namnet "Trapphuset", där det klängde längs Södra bergen på väg upp från staden. Problemet var att man saknade föremål att ställa ut. Föremålen ägdes av stiftelsen Roslagsmuseet.

Redan efter ett par år förvandlades det nya kulturhuset till enbart konsthall. Staden hade visserligen tidigare haft en populär och välfungerande konsthall i det som tidigare varit brandstation, men nu hade den utställningslokalen gjorts om till krog.

Roslagsmuseets första utställning handlade om själva byggnaden.

Norrtälje hade nu ett antal krogar och en konsthall, men inget museum. Inom kommunen började man då fundera på om man inte, trots allt, skulle återuppta restaureringen av Roslagsmuseet. Våren 2023 var så Roslagsmuseet färdigrestaurerat, och det hela blev faktiskt mycket lyckat.

Även kvarnen i Furusund, som också ägs av stiftelsen Roslagsmuseet, har fått en genomgripande restaurering under året. Bland annat har de gamla, något för små, vingarna bytts ut mot nya av senvuxen gran.

Fornminnesföreningen har under året haft sju evenemang förutom själva årsmötet. Störst publik drog Roslagsmuseets arkeolog Ylva Telldahl och Hans Landberg med sitt föredrag om Norrtäljetraktens fornlämningar ur olika perspektiv. Föredraget var ett exempel av flera på ett lyckat samarbete mellan Roslagsmuseet och Fornminnesföreningen. Något vi hoppas få se mer av.

Hans Landberg, ordförande

Program 2024

Med reservation för ändringar. Se vår hemsida:
www.hembygd.se/roslagen för aktuell information

onsdag 13 mars

Årsmöte

Efter årsmötet dricker vi kaffe och ser filmen "Norrtälje - Roslagens huvudstad" från 1966.

Plats och tid: Kafé Smedjan, Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, klockan 19.00.

torsdag 25 april

i samarbete med Roslagsmuseet

Textil under forntiden och 1800-talet

Roslagsmuseets arkeolog Ylva Telledahl berättar om förhistoriskt textil-hantverk - tygmateriel och verktyg.

Hans Landberg berättar om 1800-talets textilindustri i Norrtälje, spinnerierna och väveriernas mekanisering.

Plats och tid: Roslagsmuseet, Hantverkaregatan 23, klockan 18.00.
Begränsat antal platser.

söndag 5 maj

i samarbete med Roslagsmuseet

Mellingeholm

Roslagsmuseets arkeolog Ylva Telledahl och Hans Landberg guidar bland fornlämningar och minnen i den gamla slottsparken.

Plats och tid: samling vid hörnet Braxenvägen/Sikvägen i Görle industriområde klockan 13.00.

torsdag 30 maj

Vandring kring Norrtälje kyrka

Eva och Hans Landberg berättar om kyrkan och stadsmiljön runt om.

Plats och tid: samling vid kyrkan klockan 18.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

onsdag 25 september

S/s Norrtelje "Skärgårdsflottans drottning"

Representanter från Vänföreningen S/s Norrtelje visar filmen *S/s Norrtelje - Historien om människor och en ångbåt*. Efter filmen, som tar cirka 45 minuter, får vi en guidad visning ombord i fartyget.

Plats och tid: S/s Norrtelje, Norrtälje hamn, klockan 19.00.

Entréavgift 50 kronor, som oavkortat går till fartygets renovering.

torsdag 24 oktober

i samarbete med Roslagsmuseet

Norrtälje stadsarkiv 50 år

Urban Johansson och Ann-Marie Alfredsson, f. d. stadsarkivarier, berättar om de kommunala arkivens tillkomst, stadsarkivets verksamhet och arkivens roll för insyn och demokrati, samt lite personliga minnen kring stadsarkivets tillväxt.

Plats och tid: Roslagsmuseet, Hantverkaregatan 23, klockan 18.00.
Begränsat antal platser.

lördag 2 november

Kyrkogårdsvandring

Eva och Hans Landberg berättar om några f.d. Norrtäljebor.

Plats och tid: samling vid kapellet på Nya kyrkogården klockan 14.00.

onsdag 27 november

Norrtäljebildspel av Curt Lundblad

Norrtäljekännarens urval av bilder med hans egna kommentarer.

Plats och tid: Kafé Smedjan, Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, klockan 19.00. Entréavgift.

Alla arrangemang sker även i samarbete med ABF.

Bröderna Appelberg

Centralt i Norrtälje, alldeles intill Gamla stadshotellet, ligger en stor öppen parkeringsplats. Här fanns, till ända in på 1950-talet, en mjölkvarn som tog sin kraft från Norrtäljeån. I äldre handlingar kallas platsen "Fabrikstomten" och dess historia går tillbaka till slutet av 1700-talet.

I september 1775 beslöt kung Gustav III att staten skulle ha ensamrätt att tillverka brännvin. All husbehovs- eller hembränning förbjöds, och kronan lät anlägga ett antal kronobrännerier runt om i landet. Fyra brännerier skulle anläggas i Stockholms län, varav ett i Norrtälje. Genom att ta kontroll över brännvinshandeln hoppades kungen kunna dra in tillräckligt med pengar, för att så småningom kunna bekosta ett allfallskrig mot Ryssland.

I Norrtälje köpte kronan upp tomterna norr om ån, från Lilla bron och västerut mot Stora bron. De flesta gårdarna revs, och istället uppfördes ett antal byggnader som behövdes för det nya bränneriet.

Förbudet mot hembränning blev emellertid så impopulärt att kungen kände sin ställning hotad. Redan 1787 avskaffades systemet med kronobrännerier, och hembränningen blev åter tillåten.

Då bränneriepoken i Norrtälje var över sålde kronan ut tomter och byggnader på auktion. Kommerserådet Carl Arfwedson, som ägde Norrtälje gevärsfaktori, köpte området utan att egentligen veta vad han skulle använda det till. Ett par år tjänade bränneribyggnaden som bajonettsmedja, men Arfwedson letade samtidigt efter något mer lönsamt att använda anläggningen till.

Klädesfabriken

Det mest lönsamma man kunde göra vid den här tiden var att starta en textilindustri. Då fick man fördelaktiga lån, garanterad avsättning och möjlighet att anställa kvinnor och barn som billig arbetskraft. Alltså startade Arfwedson tillsammans med två medintressenter Norrtälje Klädes Fabrique sommaren 1800.

Kläde kallas ett tyg av ullgarn, som liknar vadmal, men som ofta är kraftigare och tätare. Det användes gärna till uniformer och liknande.

Till den nystartade fabriken behövdes kunniga hantverkare som spinnare, vävare, färgare och andra specialister. Färgargesällen Abraham Appelberg var 22

år då han kom till Norrtälje, och fick leda arbetet i färgeriet. Det låg i ett eget hus på fabrikstomten och dominerades av den stora blåkypspannan med färgbadet, som först behövde jäsa, och därför spred en sötsur lukt, typisk för färgerier.

Det första året kom produktionen vid fabriken inte upp i mer än drygt 2 500 alnar kläde. Även om man året därpå är uppe i mer än det dubbla räcker det inte. Fabriken går inte alls så bra som förväntat, och snart står Abraham ensam vid blåkypen. Två drängar har han visserligen till hjälp, men deras arbete består förmodligen mest av det eviga vedsågandet. Det går åt mycket ved i ett färgeri där det ständigt eldas under färgbad och tvättgrytor. Efter sju år har Abraham fått nog och slutar på klädesfabriken.

År 1808 gifter han sig med Laurentia Govenius, dotter till rådmannen och traktören Lars Govenius som bodde i kvarteret Neptunus vid Kåktorget. Här bygger han ett eget färgeri invid ån, och blir färgerifabrikör. Första barnet Carl föds 1809, året därpå Johan Aron och 1812 Oscar.

Äldste sonen tar över

Norrtälje klädesfabrik blev aldrig riktigt vad man hade tänkt sig. Från år 1814 står fabriken och vävstolarna still. År 1818 köper Abraham fabriken för 8 000 riksdaler banco, en mycket stor summa. Någon tillverkning blev det dock inte.

På sensommaren 1827 avlider Abraham, 49 år gammal och efterlämnar änkan med fem omyndiga barn. Förutom tomterna där klädesfabriken låg, ägde han tomterna vid Kåktorget, där Appelbergska gården och färgeriet låg.

Efter Abrahams död ärver änkan hälften av fabrikstomten och färgeriet, medan de fem barnen ärver varsin tiondel. Äldste sonen Carl tar 1830 över verksamheten i färgeriet, och 1831 gör mellansonen Johan Aron ett försök att få igång produktionen i klädesfabriken. Han är nyss fyllda 21 år och knappt myndig då han börjar kalla sig fabrikör. Med fabriken som säkerhet börjar han leva på kredit hos Norrtäljes krögare och handelsmän. Mycket snart går det utför med besked. Pengarna går till dyra kläder och framför allt till krogbesök och sprit. För att slippa känna sig påpassad i lilla Norrtälje reser han till Stockholm, där han finansierar sitt leverne genom att sälja bort klädesfabrikens maskiner och redskap för mycket blygsamma summor.

Appelbergska gården med färgeriet. Själva färgeriet är den stora byggnaden med tre skorstenar som syns centralt mitt i bilden. Färgeriet brann ner 1878, och på samma plats byggdes senare det stora hus som idag är Torsten Nordströms museum.

*Till höger:
Carl Appelberg 1809 - 1877,
längst till höger:
Oscar Appelberg 1812 - 1876.*

Bara ett drygt halvår efter att Johan Aron blivit myndig ser familjen till att få honom omyndigförklarad, och utser storebror Carl till hans förmyndare. Carl löser sin brors skulder och lyckas även köpa tillbaka klädesfabrikens inventarier. Johan Aron stannar i Stockholm, där han 1832 gifter sig med tjänsteflickan Mathilda Lindman.

Det blir nu istället Carl som 1832 får igång tillverkningen i den gamla klädesfabriken, som stått still sedan 1814. Pengar till investeringen får han låna av sin mor till en blygsam ränta. Samma år som fabriken kommer igång blir han också far och änklings. En dotter föds i mars, men modern lever bara en dryg månad efter förlossningen. När nu Carl är änkeman börjar brodern Oscar hjälpa till i fabriken. Bröderna håller 13 personer sysselsatta men tillverkningen blir ändå ganska liten det första året.

Nästa år är 18 personer anställda i fabriken. Man har ytterligare en vävstol igång och tillverkar nästan 2 000 alnar kläde till ett värde av över 6 000 riksdaler banco. Maskinerna i fabriken går med vattenkraft och man har ständiga problem med flödet i Norrtäljeån. I en rapport till kommerskollegium år 1834 skyller man klädesfabrikens dåliga årsresultat på vattenbristen.

År 1835 gifter sig Carl för andra gången och året därpå gifter sig även Oscar, som nu flyttar från fabriksstomten till gården i hörnet av Stora Brogatan och Hantverkaregatan, nuvarande Café Hörnan.

Produktionen vid klädesfabriken gick ovanligt bra år 1836. Fabriken hade nu två kardmaskiner och två mekaniska spinnstolar igång, och på de tre vävstolarna tillverkades under året kläde till ett värde av 7 700 riksdaler banco. Carl beslutar sig för att köpa loss fabriken, som till sju tiondelar ägs av hans mor.

Åter änklings

I februari 1838 skulle Carl blivit far igen, men barnet är dödfött och modern dör under förlossningen. Carl är nu änklings för andra gången. Samma år gifter sig hans yngsta syster, Elisabeth Charlotta, med handelsmannen Oscar Wilhelm Schöldström i Norrtälje.

Mellanbrodern Johan Aron har det gått sämre för. Han dör i Stockholm bara 30 år gammal. Redan ett år efter vigseln flyttade han hem igen till sin mor i Norrtälje medan hustrun bodde kvar i Stockholm. Ett par år före sin död flyttade han åter till Stockholm, där han 1840 dog utfattig. Hans enda tillgång var kläderna han hade på sig. För lillebror Oscar går det dock betydligt bättre. Han bygger upp ett eget färgeri på gården vid Stora Brogatan, och blir på så vis konkurrent till brodern Carl. År 1839 har Carl sju personer anställda i

färgeriet och en omsättning på 600 riksdaler, medan Oscar har fyra anställda och en omsättning på 450 riksdaler.

Carl gifter sig för tredje gången 1841. Samma år föds en dotter och ett och ett halvt år senare ytterligare en dotter, men modern överlever bara förlossningen med två veckor, och så är Carl 1843 änkeman för tredje gången.

Samma år utökar han verksamheten med ett kattunstryckeri, det vill säga en fabrik för att trycka mönster på tunt bomullstyg, till exempel till sjaletter och förkläden. Brodern Oscar inrättar också ett kattunstryckeri vid sitt färgeri, men bådadas omsättning är liten. Klädesfabriken hade 1848 åtta anställda och ett tillverkningsvärde på 2 641 riksdaler. Produktionen hade med tiden blivit mer differentierad och nu tillverkades åtta olika kvaliteter.

År 1852 gifte sig Carl Appelberg för fjärde gången, nu med sin svägerska Mathilda Lindman. Hon var änka efter brodern Johan Aron, och hade varit hushållerska åt Carl sedan hans förra hustru dött 1843. Att de inte gift sig tidigare berodde förmodligen på att det varit oklarheter kring Johan Arons dödsattest.

Wilhelm Schürer von Waldheim berättar i sina *Ungdomsminnen* om Oscar och Carl Appelbergs hem som ställen där norrtäljesocieteten samlades för att umgås och ha roligt. Carl var en man som gärna såg att alla som betydde något i staden umgicks i hans hem, och von Waldheim berättar: ”Det husets gästfrihet var för övrigt vida omtalad såsom stor och rundlig. Till staden kom en regementsofficer (Ehrenhoff) från gardet för att tjänstgöra vid bevaringsmönstring. Gående uppåt staden från ångbåtshamnen hejdades han av en väldig obekant röst: ”Bästa herr major, gå inte förbi mitt hus, kom in och tag en smörgås!” Och på en trappa såg han den för honom dittills obekante fabrikören Carl Appelberg, som i skjortärmarna rusat ut för att ej försumma tillfället att inbjuda en så förnämlig gäst.”

Vattentäta filter

Mot slutet av 1850-talet börjar Carl experimentera med metoder för att göra ylletyg vattenavvisande. I mars 1860 får han patent på en metod ”å sätt att bereda vattentäta kläden, vadmal och halvyllegods.” Metoden tycks fungera och uppmärksammas i pressen. Tyget provades genom att en stor mängd vatten länge hölls i en fördjupning av tyget, utan att en enda droppe vatten trängde igenom. I juni 1860 rapporteras att kungen låtit sy en dräkt av det vattentäta klädet. Han hade använt den en regnig dag på lägret i Ljungbyhed och varit mycket nöjd.

*Fabrikstomten med klädesfabriken sedd från Öströms gränd.
Idag finns här parkeringen bakom Stadshotellet.
Teckning av Thor Bäckström 1886, troligen efter äldre förlaga.*

För att kunna utveckla produktionen tvingas Carl nu låna pengar av handelsmannen och privatbankiren E G Stenberg i Norrtälje.

År 1861 fanns 12 vuxna arbetare och två barn vid fabriken, men bruttovärdet av hela årsproduktionen var bara 6 600 riksdaler. Färgeriet hade gått sämre och sämre de senaste 20 åren och kattunstryckeriet, som bara omsatte 120 riksdaler 1861, lades ner året därpå. Oscar hade upphört med sitt kattunstryckeri redan tio år tidigare.

Enorma skulder

Hösten 1866 avled både handelsmannen Stenberg och brödernas mor. Carl hade varit skyldig Stenberg nära 4 000 riksdaler som nu krävdes in av dödsboet med sex procents ränta. Av modern hade Carl under åren fått låna närmare 20 000 riksdaler. Det första lånet, på mer än 10 000 riksdaler, hade han fått redan då han startade klädesfabriken. Under åren har inget betalats tillbaka, kanske inte ens någon ränta.

Carl är inte själv närvarande vid moderns bouppteckning utan skickar hustrun, förmodligen för att det är obehagligt att möta syskonen, som sannolikt inte känt till hur stor summa han fått låna. Nu kräver de givetvis tillbaka pengarna med ränta, något som är omöjligt för Carl, som just betalat lånet till Stenberg.

Indrivningen av lånet innebär att Carl blir ruinerad. Klädesfabriken läggs ner 1867 och ovillkorlig auktion

på konkursboet hålls i oktober 1868. Fabrikstomten med sina byggnader ropas in av löjtnanten Ludvig Reinhold Zetterstén, som sedan tidigare var ägare av stadens nedlagda gevärsfaktori. Maskiner och inventarier skingrades åt olika håll.

Färgargården vid Kåktorget ropades in av Carls svägers rådmann Schöldström och själva färgerirörelsen av Carls svärson handelsmannen Arvid Gilljam i Sterbnsås. När Carls svägers flyttar in får Carl och hans hustru flytta ut. Först bor de något år snett över gatan i kvarteret Berget, sedan hittar de ett hyresrum i kvarteret Pluto. Brodern Oscar fortsätter att driva sitt färgeri vid Stora Brogatan. Han hade bott där och drivit färgeriet sedan han gifte sig 1836. Han färgade ungefär en tiondel så mycket som det nybildade bolaget Gilljam & Ekholm gjorde, i det som varit Carls färgeri. Klädesfabrikens färgeri på fabrikstomten övertogs av färgaren Fahlström. Några år fanns så tre färgerier i Norrtälje, men inget hade någon större omsättning.

Rådmannen och färgerifabrikören Oscar Appelberg avled den 21 maj 1876, 64 år gammal och lämnade efter sig en förmögenhet på 11 549 riksdaler. Ett år senare dog f.d. fabrikören Carl Appelberg och lämnade en skuld på 165 riksdaler.

Hans Landberg

Roslagens Fornminnesförening

c/o Landberg
Hamnvägen 10A
761 32 Norrtälje

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Föreningen bildades 1918 för att vårda, bevara och sprida kunskap om Roslagens historia. På senare tid har föreningen alltmer kommit att fungera som en hembygdsförening för Norrtälje stad.

Föreningen är dessutom stiftare av Roslagsmuseet och Torsten Nordströms museum.

Som medlem får du varje år programbladet hemskickat och dessutom stöder du Roslagsmuseet och blir en kulturperson bland andra kulturpersoner i Norrtälje.

Årsavgift

Årsavgiften är 100 kronor per person. Betala avgiften på **bankgiro 631-9925** helst före den 31 mars, och glöm inte att skriva ditt namn.

Styrelsen fram till årsmötet 2024

Hans Landberg ordförande 0176 146 10

Leif Gratner vice ordförande 070 787 79 05

Lena Jonsson sekreterare 070 537 48 44

Urban Gunnarsson kassör 070 468 87 11

Thomas Malmström webbmäster 0176 22 46 26

Carina Hagström ledamot 070 554 43 02

Eva Landberg ledamot 0176 146 10

Mail:

roslagensfornminne@gmail.com

Hemsida:

www.hembygd.se/roslagen

Vämblingen

Minnesstenen vid Vämblinge hed ägs och förvaltas av Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening. Stenen restes av föreningen år 1932, men det hela föll med tiden i glömska. Under året uppmärksammades styrelsen på sitt ansvar för stenen, och vi kommer nu att se till att den åter får kontinuerlig tillsyn.

Inskriptionen på stenen lyder: ”Roslags skvadron av Kungl. Livregementet till häst samlades och övades vid Vemblinge under 1600-, 1700- och 1800-talet.

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening reste stenen 1932.”

Livregementet till häst hade bildats så sent som 1925 efter en sammanslagning av Livgardet till häst och Livregementets dragonkår. Regimentet blev det sista av en lång rad regementen som övats på Vämblinge gårds marker i Estuna.